

правові наслідки. Усе це свідчить про те, що фактичні склади є зовнішньою складовою правової реальності, що відповідає природі права.

Представлені розуміння про компоненти фактичного складу дають можливість визначати фактичний склад не тільки як систему юридичних фактів, але і юридично значимих умов. Таким чином, уточнене визначення фактичного складу може бути сформульоване в такий спосіб: фактичний склад є система юридичних фактів і юридично значимих умов, передбачених нормами права як підставу для настання правових наслідків.

Література

1. Тарасова В. А. Юридические факты в области социального обеспечения // Вестник Московского ун-та. Право. — 1972. — № 4. — С. 36.
2. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. — М.: Саратов. ун-т, 1980. — 127 с.
3. Мурашин О. Г. Акты прямого народовладья у механизме правового регулирования // Право України. — 2000. — № 9. — С. 18–20.
4. Коркунов П. М. Лекции по общей теории права. — С.Пб.: Кн. маг. А. Ф. Цинзерлинга, 1890. — 318 с.
5. Хаппанов Р. А. Нормативные условия в динамике гражданского правоотношения // Советское государство и право. — 1973. — № 8.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Голос України. — 2003. — 13 берез.
7. Матузов П. И. Общие правоотношения как разновидность социалистических правовых отношений // Вопросы теории государства и права. — Саратов, 1976. — Вып. 4. — С. 99.
8. Бодарскова Г. С. Юридические факты в механизме правового регулирования трудовых отношений рабочих и служащих: Межвузовский тематический сборник. — Калинин, 1982. — 183 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2 т. Т. 2. — М.: Юрид. лит., 1982. — 178 с.

УДК 347.44

З. М. Юдін,
*магістр державного управління, асистент кафедри
теорії держави і права ОНЮА*

ДОГОВІР ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Слід погодитися з тим, що договір є правовим явищем, ступінь вивченості якого в цілому неадекватний його положенню і значенню в праві [1]. Обґрунтованість такої оцінки може бути підтверджена думкою Є. Б. Пашуканіса, який вважав, що «...договір є одним з центральних понять в праві» [2].

З метою проведення об'єктивного аналізу, перш за все, слід максимально абстрагуватися від стереотипів уявлень, що склалися, про договір як про вузькогалузевий інститут і навести тезу В. П. Мозоліна про те, що «узагальненого легального поняття договору, придатного для всіх галузей права не існує» [3].

Дійсно, з одного боку, написано багато десятків наукових досліджень, навчальних посібників з договірної проблематики в межах окремих галузей права. Проте, при аналізі цього доктринального масиву, можна зробити висновок про те, що договір якнайповніше вивчений лише в міжнародно-правовій науці

та цивілістиці. В той же час, відчувається серйозний недолік робіт із загальної теорії договору.

У вітчизняній науці останніми роками з'явилися дисертаційні дослідження, що частково надолжують цей пропуск [4], але вони присвячені в основному обґрунтуванню місця і ролі договору в системі джерел права і підвищенню його ролі і значення в конституційному праві [5]. Теоретичним питанням ролі договору було присвячено дисертацію російського дослідника А. Д. Корецького [6], в якому вперше за останні десятиріччя актуалізується питання про правовий результат і соціальну ефективність договору, проте при цьому абсолютно ігнорується процес волевиявлення індивідів при його висновку.

Необхідно відзначити, що сутність договору знаходить свій вираз, перш за все, в його соціальному корінні. Зародившись ще на зорі розвитку людської цивілізації, конструкція договору вже тоді розглядалася як усна, а пізніше письмова угода між певними суб'єктами (спочатку фізичними особами, а потім між державами), що включає фіксований перелік відповідних зобов'язань сторін. Недотримання цих зобов'язань, спричиняло собою не тільки розірвання відповідної угоди, але і можливість набуття несприятливих наслідків відносно порушника договору, спочатку силового, а пізніше і правового характеру.

Етимологічна характеристика договору, що міститься в Тлумачному словнику російської мови визначає його як угоду (усну або письмову) двох або більш суб'єктів, яка містить їх взаємні зобов'язання [7]. Визначення договору, дане Ю. С. Шемшученком в Юридичній енциклопедії, представляє його, як угода двох або більше сторін про встановлення, зміну або припинення відповідних прав і обов'язків, що є більш вдалим як із гносеологічної, так і з аксіологічної позиції [8]. Характеристика договору, що міститься в юридичному словнику, відображена в трьох значеннях: а) у функціональному — як угода двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків; б) у формальному — як документ, в якому висловлюється зміст договору; в) в онтологічному — договір, як один з найважливіших юридичних фактів [9]. Як представляється, перше, смислове значення договору є тут домінуючим, що характеризує договір як нормативну угоду сторін. Друга характеристика договору як письмової угоди відображає ситуацію, що склалася в юридичній практиці, коли віддається перевага саме письмовій формі фіксації угоди. Третє значення договору пов'язане з його функціональною складовою, яка визначає динаміку правовідносин.

В історичній ретроспективі договір відіграв найважливішу роль у становленні людської цивілізації. Його поява напряму пов'язана з виникненням комунальних відносин в праобщині, які інституціоналізуються і піддаються регулюванню за умови участі всіх її членів в цьому процесі, інакше «рецидиви зоологічного індивідуалізму загрожували зруйнувати хитку основу існування первісного колективу» [10].

На думку Е. Ле Руа, договірні відносини з'являються лише на певному рівні ускладнення соціальної структури і прямо пов'язані з її типом, встановленими відносинами і суспільною логікою. Причому, він вважає, що кожному типу

соціальної структури відповідає той або інший тип договору [11]. Сам процес становлення і вживання договірної форми відносин умовно можна поділити на два етапи: 1) використання договірних відносин в усній формі; 2) використання письмової форми договору. Якщо перший етап, був фактично основним досягненням так званого «примирливого права» родового ладу [12], то становлення і використання письмової форми договору зіграло вирішальну роль у розвитку цивілізованих початків людської історії.

На думку Н. М. Пархоменко, поняття договору складається з двох груп складових. Одні з них, характеризують юридичну конструкцію договору, інші — його сутнісні характеристики. При цьому під юридичною конструкцією договору розуміється передбачена законом система взаємопов'язаних компонентів правового характеру, яка забезпечує функціонування зв'язків між учасниками договору [13]. Серед них, такі як згода сторін і порядок її досягнення, структура, засіб виконання договору, умови і об'єм відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

Розгляд договору як зобов'язального правовідношення дає можливість встановити його якісні характеристики. До них, зокрема, відносяться наступні:

а) укладення договору веде до встановлення юридичного зв'язку між його учасниками;

б) змістом договірної зв'язку є виконання дій, які призводять до досягнення мети учасників договору, задоволення їх інтересів;

в) договір передбачає правовий режим поведінки осіб в межах зв'язку, що виник між ними, визначає вимоги до порядку і послідовності здійснення необхідних дій його суб'єктами;

г) договір виникає в результаті угоди між його учасниками за всіх істотних умов, добровільної за своєю природою, тобто заснованої на вільному волевиявленні;

д) формальна рівність сторін договору у виборі партнерів (за критеріями загального і взаємного інтересу, або різних потреб), так і рівність сторін як партнерів;

е) еквівалентний характер взаємовідносин між учасниками договору (здійснення дій однією особою передбачає зустрічну компенсацію, рівноцінну для одержуючого);

є) змістом договору є умови, за якими він укладається і взаємні вимоги партнерів (права і обов'язки);

ж) відносна автономність взаємовідносин між договірними сторонами, в межах закону;

з) універсальність;

і) законодавче забезпечення договорів, що надає їм юридичну силу;

ї) взаємна відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання прийнятих зобов'язань [14].

Разом з тим, тут можна говорити про певну юридичну дозволеність договору, яка лежить в основі його конструкції, виступаючи однією з конституюючих ознак. За загальним правилом, договір є юридично дозволеним за наявності наступних підстав:

- 1) сторони володіють необхідною дієдатністю;
- 2) мають необхідні для виконання договору ресурси (або володітимуть такими до моменту виконання);
- 3) вільно виразили свою згоду на його укладення;
- 4) витримали встановлену законом форму договору;
- 5) мета договору не суперечить закону і об'єктивно досяжна [15].

Звідси, можна представити механізм договірних волевиявлень, який спрощено зводиться до наступного. Виходячи з власних інтересів (мотивів волевиявлень), суб'єкти (сторони, учасники) висувають індивідуальні умови — пропозиції, вимоги по тих або інших компонентах договірної зв'язку, який встановлюється (ціна речі, заробітна платня, розмір кредиту і т. п.). Це односторонні відособлені волевиявлення, які узгоджуються в межах договору. Як відзначав О. А. Красавчиков, за допомогою узгодження індивідуальних умов суб'єкти виробляють загальні умови, утворюючи зміст договірної угоди [16]. Таким чином, в загальних договірних умовах відображаються узгоджені волевиявлення сторін. Ці загальні договірні умови запропоновано розділяти на програмні і «внутрішньодоговірні» умови [17].

До програмних умов відносяться ті умови, які фактично формують програми дій суб'єктів з реалізації їх власних інтересів, тобто договірні програми сторін. Ці програми є системними сукупностями взаємопов'язаних прав учасників договору по здійсненню певних дій або обов'язків вчинити такі (або утриматися від здійснення), спрямованих на реалізацію їх безпосередніх інтересів.

На відміну від програмних договірних умов, «внутрішньодоговірні» умови — це умови, які обумовлені необхідністю підтримки, зміни, а якщо необхідно, — припинення самого договірної зв'язку. Вони фактично детерміновані динамікою соціальних або правових відносин. Це пояснюється тим, що волевиявлення суб'єктів в договорі не зливаються в єдине волевиявлення, а тому договірний зв'язок може бути доповнений, модифікований та трансформований новими волевиявленнями сторін. Мабуть, є підстави говорити не стільки про «внутрішньодоговірні» умови, скільки рефлексувати увагу на власне «внутрішньодоговірні» права і обов'язки. Адже за суб'єктами договору закріплюється цілий комплекс прав з його модифікації.

Визначені положення мають загальнотеоретичне значення, що виводять до поглибленого розгляду основних ознак договору і дозволяють визначити його як загальноправову категорію — форму реалізації права, що є сукупністю правових нормативів, які визначають зміст прав і обов'язків сторін.

Література

1. Иватов В. В. К вопросу об общей теории договора // Государство и право. — 2000. — № 12. — С. 73.
2. Пашукапис Е. Б. Общая теория права и марксизм // Избр. произв. по общей теории права и государства. — М., 1980. — С. 113.
3. Мозолиш В. П., Фарнсворт Е. А. Договорное право США и СССР: история и общие концепции. — М.: Наука, 1988. — С. 195.

4. Пархоменко П. М. Договір у системі форм права України. — К.: Вид. Дім «Юрид. кп.», 2000. — 184 с.
5. Резниченко С. В. Договір як джерело конституційного права. — О., 1999. — 136 с.
6. Корецкий А. Д. Договір в механізмі правового регулювання: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Ростов н/Д, 1999. — 36 с.
7. Толковый словарь русского языка. — М.: Вагрис, 2000. — С. 245.
8. Юридична енциклопедія. Т. II. — К.: Укр. енцикл., 1999. — С. 232.
9. Юридический словарь. — Ростов н/Д: Феникс, 2002. — С. 85.
10. Ковлер А. И. Антропология права. — М.: Норма, 2002. — С. 109.
11. Le Roy E. Cours d'Anthropologie historique et juridique des contrats. — Paris-Brazzaville, 1972-1973. — P. 90.
12. Аннерс Э. История европейского права. — М., 1994. — С. 10.
13. Мозолиш В. П., Фрапсфорт Е. А. Вказ. праця. — С. 167.
14. Пархоменко Н. М. Вказ. праця. — С. 11-12.
15. Корецкий А. Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре. — С.Пб.: Юрид. центр, 2001. — С. 39.
16. Красавчиков О. А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции. — Свердловск, 1980. — С. 11.
17. Ивапов В. В. Вказ. праця. — С. 74.

УДК 347.19

Т. О. Санжарук,
асистент кафедри теорії держави і права ОНЮА

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРАВА

В юридичній науці вчення про юридичних осіб — одне з самих дискусійних, починаючи з римського права і до наших днів. Пояснюється це тим, що характер виробничих відносин, закономірності соціального розвитку вимагають певних форм закріплення суспільних утворень, що виникають в різних сферах економічного і культурного життя. Однак, форми суспільних утворень, їх правове положення і функції постійно ускладнюються в зв'язку з розвитком суспільства і вимогами економічного життя.

Одне із основних завдань, що стоїть перед категорією юридичної особи, полягає в тому, щоб якнайповніше виразити єдність мети та інтересів даного суспільного утворення і нерозривний зв'язок їх з метою та інтересами усього суспільства.

Категорія «юридичної особи» була відома ще в римському приватному праві, однак сам термін у латинській мові сформульований не був. Римляни були занадто обережні, щоб прийняти термін «юридична особа» [1]. Римська юриспруденція поетапно відпрацьовувала конструкцію для вирішення практичних задач і аж ніяк не прагнула дати утворившимся спільнотам єдину класифікацію, не говорячи вже про віднесення таких конструкцій до класу юридичних чи яких-небудь інших осіб. Вони не виділяли поняття «юридична особа» як особливий суб'єкт права. Порівнюючи організації з особою фізичною римські науковці відмічали, що організація діє замість особи, як особа, замість окремих